TECHNOCRATISERING EN DE RECONSTRUCTIE VAN ONZE CULTUUR

ACTUALISERING VAN DE SOCIOLOGIE VAN ALEXIS DE TOCQUEVILLE

door

Peter E. J. BUIKS
Wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit te Utrecht

SUMMARY – *Technocracy and the reconstruction of our culture* – The sociology of culture in the works of Alexis DE TOCQUEVILLE is very relevant for a study of the characteristics and developments of our own time and society. TOCQUEVILLE's approach combines analysis of social structures with prognosis of their potential developments. Social structure and culture are systematically seen in their interrelations. This type of sociology is topical now that the structure and dynamics of our macrofield are more and more being experienced as problematic. Western societies are in a period of fundamental reorientation towards the development and objectives of their productive machinery.

In TOCQUEVILLE's conceptual scheme „aristocracy" and „democracy" have a major importance as *Idealtypen* in the analysis of the transition towards a democratic society. We propose to extend his typology with „technocracy", in order to make TOCQUEVILLE's approach relevant for an analysis of our transition towards a technocratic society. We try to point out that this proces of social change also implicates a reconstruction of our culture. In this process culture is broken up into diverse and potentially conflicting cultures.

1. INLEIDING

Terwijl Auguste COMTE als opperpriester van de Religie van de Mensheid de wereld ergerde met zijn para-religieus geneuzel, ontwikkelde ene Alexis DE TOCQUEVILLE (1805-1859) in zijn studies een type sociologie waarvan de mogelijkheden nog maar langzaam tot de wereld beginnen door te dringen (1). TOCQUEVILLE realiseerde zich terdege dat hij leefde in een maatschappij die verwikkeld was in een omvangrijk proces van sociale verandering. De feodaal-aristocratische samenleving verkeerde reeds in vergaande mate van verval, terwijl de ontwikkeling naar een nieuw democratisch en industrieel bestel al ingezet was. De post-revolutionaire samenleving vertoonde crisisverschijnselen, welke een dringende behoefte aan heroriëntatie met

(1) Zie voor een inleiding in de sociologie van TOCQUEVILLE mijn artikel : „Alexis de Tocqueville, een vergeten hoofdfiguur uit de sociologie", *Intermediair (Ned.)*, 1976, 12e jrg., nº 24, blz. 23, 25, 27 en 29.

betrekking tot de mogelijke vorm, richting en consequenties van deze ontwikkeling opriepen. Deze sociale situatie, waarin de maatschappij zélf problematisch geworden was, vormde een gewillige voedingsbodem voor een nieuw type reflectie dat in de kenmerken en ontwikkeling van de eigentijdse samenleving haar object zocht. De sociologie (zowel bij COMTE, MARX, DURKHEIM als WEBER) is in feite ontstaan als tijdsdiagnose, als een empirische analyse van de identiteit bepalende kenmerken en ontwikkelingen van de eigentijdse samenleving. Als zodanig was ze gericht op het formuleren van uitspraken over de mogelijke ontwikkelingen die de mens te wachten stonden. TOCQUEVILLE is de miskende grootmeester van de sociologie als tijdsdiagnose. Zijn benadering biedt niet alleen een macro-sociologische optiek, een vitaal-historisch bewustzijn, een kritiek oog voor maatschappelijke veranderingen, en nauwgezet empirisch onderzoek, maar weet op unieke wijze analyse en prognose aan elkaar te relateren. Het inzicht dat we in een dialectische verwevenheid van het structurele en het culturele de motor van alle maatschappelijke ontwikkelingen moeten zoeken, vormt de kern van zijn sociologie.

Wie begrijpt dat we leven in een tijd waarin de structuur en de dynamiek van het macro-veld opnieuw in hoge mate problematisch zijn, beseft onmiddellijk de grote actualiteit van een dergelijk type sociologie. Ook wij bevinden ons in een omvangrijk proces van heroriëntatie met betrekking tot de dynamiek en de doelstellingen van met name ons produktie-apparaat. We worden daartoe gedwongen door energiecrisis, grondstoffen- en milieuproblematiek, werkloosheid, vergaande automatisering, etc. Ook wij stellen kritische vragen met betrekking tot de „groei" van onze samenleving, en we realiseren ons dat we geconfronteerd worden met wat wellicht de eerste tekenen zijn van een ontwikkeling naar een nieuw maatschappelijk bestel.

Van TOCQUEVILLE's analyse van de maatschappelijke ontwikkeling die zijn tijd kenmerkte, vormen de ideaaltypen *aristocratie* en *democratie* de spil. We willen in dit artikel pogen deze typologie te actualiseren door haar uit te breiden met een derde type : *technocratie*. Hierdoor krijgen we wellicht een eerste indruk van de bruikbaarheid van TOCQUEVILLE's instrumentarium voor de sociologische analyse van de kenmerken en ontwikkelingen van onze eigen samenleving. Dat we daarbij moeten constateren dat het proces van centralisatie en rationalisatie, waarvan TOCQUEVILLE het fundamentele sociologische belang onderkende met betrekking tot de *democratisering* (de overgang naar een democratisch bestel), en dat WEBER later als motor ziet van de

centralisatie. De centralisatie en rationalisatie van de maatschappijstructuur, produkt van het *Ancien Régime* zelf, is vanuit sociologisch oogpunt bekeken dé wérkelijke revolutie (1). De groeiende macht van de monarchie werd ontleend aan een aantal maatregelen waarvan de structurele consequenties even zo vele condities voor haar eigen ondergang vormden. De regeringen van diverse koningen hadden alle zaken aan zichzelf getrokken, onder meer door het afschaffen van provinciale vrijheden. De staat slorpte in de loop der jaren een toenemend aantal functies op, en realiseerde een administratieve centralisatie van het gezag. Sociologisch gezien was een belangrijke consequentie van de centralisatie, de toenemende gelijkheid tussen provincies, steden en klassen. Machtsverschillen werden bijvoorbeeld genivelleerd omdat de staat alle macht aan zich trok. Omdat TOCQUEVILLE oog heeft voor de nauwe verwevenheid van structurele en culturele elementen, ziet hij niet alleen dat centralisatie een proces is waarin de structurele grondslag van de samenleving verandert, maar ook de uitwerking hiervan op de publieke opinie. De praktische veranderingen in de bestaanscondities werkten door in de ideeën en opvattingen. Zo verklaart TOCQUEVILLE volgens een authentiek kennissociologisch model, dat de kerngedachte van de filosofie van de 18e eeuw bestaat uit de opvatting dat de traditionele en gecompliceerde instituties van die tijd vervangen moeten worden door eenvoudigere. Deze zouden dan gebaseerd moeten zijn op de rede en de natuurwet. De confrontatie met alle privileges, de ongelijkheid en de willekeur enerzijds, en de toenemende uniformering anderzijds, dreef de Franse filosofen en literatoren naar het idee van de natuurlijke gelijkheid van de bestaanscondities : *égalité* (2). De massale interventie van het volk in dit reeds lange tijd voortsudderende veranderingsproces (1789), bracht de overgang naar een egalitair en democratisch bestel in een stroomversnelling.

3. DE RECONSTRUCTIE VAN DE CULTUUR

Uit de definiëring van de ideaaltypen blijkt al dat de overgang naar een ander maatschappijtype niet alleen een ingrijpend structureel gebeuren kan zijn, maar dat dit proces onvermijdelijk ook een *reconstructie van de cultuur* impliceert. Als we het begrip cultuur willen operationaliseren, moeten we cultuur niet opvatten in de beperkte elitaire zin van de „schone kunsten", maar in brede sociologische en

(1) A. DE TOCQUEVILLE, *op. cit.*, Tôme II, vol. 1, blz. 236-237 en blz. 242.
(2) *Idem*, blz. 194-195.

antropologische zin als de kenmerkende manier waarop mensen in een bepaalde samenleving dingen doen, de manier waarop ze denken en voelen, en de historische produkten van hun handelen en denken (hun materiële middelen, hun waarden en symbolen). Dit betekent dat culturen georganiseerd zijn in constellaties van *instituties*. Een institutie is immers, volgens ZIJDERVELD, een handelingspatroon, dat onder meer „... de mens dwingt om bepaalde handelingen op bepaalde wijze te verrichten ...". Bij instituties gaat het om „... vaste min of meer normatieve handelingspatronen ..."(1). *Cultuur wordt hiermee het voor een bepaalde samenleving kenmerkende complex van instituties dat die samenleving een eigen identiteit verschaft. De reconstructie van de cultuur is dan een re-institutionaliseringsproces, waarin de typische manier waarop mensen in een bepaalde samenleving in bepaalde sociale situaties handelen en denken gereorganiseerd en geherinterpreteerd wordt.*

De ingrijpende reconstructie van de cultuur die de overgang naar een democratisch bestel met zich meebracht, krijgt ruimschoots TOCQUEVILLE's aandacht. Een groot deel van zijn boek over Amerika is eraan gewijd. Zo toont TOCQUEVILLE hoe de typische vorm van wetenschap in een democratie gericht zal zijn op toepassing in plaats van op theorie (2); dat de gelijkheid van bestaanscondities de kenmerkende methode van filosoferen verandert doordat ze een cartesiaanse wijze van filosoferen bevordert, waarvan het principe door de 18e eeuwse *philosophes* werd gegeneraliseerd en die de inspanning van de individuele rede centraal stelt (3); en dat de waarden en opvattingen een voorkeur voor gelijkheid en individualisme tot uitdrukking brengen (4). Ook de dichtkunst ondergaat een heroriëntatie. Terwijl de poëzie in een aristocratie typisch gericht is op het verleden, wordt ze in een democratische samenleving meer gericht op het praktische bestaan van de mens en op het lot dat hem te wachten staat (5). Ook de taal ondergaat een reconstructie. Omdat ze in een aristocratie vooral de rust uitdrukt waarin de dingen verkeren, vormen zich weinig

(1) A. C. ZIJDERVELD : *Institutionalisering, een studie over het methodologisch dilemma der sociale wetenschappen,* Meppel, (1966), 1974, blz. 37; zie ook blz. 29-31.

(2) A. DE TOCQUEVILLE, *op. cit.*, Tôme I, vol. 2, blz. 50-51.

(3) *Idem,* blz. 13 en 22-23.

(4) *Idem,* blz. 101-107.

(5) *Idem,* blz. 77 en 81.

nieuwe woorden. In een democratische maatschappij geeft de taal uitdrukking aan de dynamiek en mobiliteit. Nieuwe woorden hebben grotendeels betrekking op de industrie, op politieke- en handelsbelangen, in plaats van op speculatie en schone kunsten (1). De typische wijze waarop mensen hun kunsten en ambachten bedrijven wordt eveneens gereorganiseerd. Een democratische samenleving heeft immers een groot bestand van potentiële consumenten met gemiddelde inkomens. De typische produktiewijze in een dergelijk maatschappelijk bestel is daarom volgens TOCQUEVILLE massaproduktie, de snelle vervaardiging van onvolmaakte produkten (2). In een democratie is de functie van de literatuur eveneens aan herwaardering toe. Ze krijgt tot taak de mensen afleiding te bieden en ontspanning in hun monotone praktische bestaan. Daarom is ze erop gericht verbazing en sensatie te wekken door een eenvoudige en oppervlakkige stijl (3).

4. DE OPKOMST VAN INDUSTRIE EN TECHNOLOGIE, NIEUWE SOCIALE FEITEN

Met het ontstaan van een democratische samenleving is geenszins een einde gekomen aan het centralisatieproces. Integendeel, TOCQUEVILLE maakt ons duidelijk dat de democratie de verdere ontwikkeling van het centralisatieproces impliceert. Naarmate de bestaanscondities meer gelijk worden, worden alle individuen ten opzichte van elkaar in principe gelijk, en tevens even „zwak" met betrekking tot het regelen van fundamentele zaken. Daarom impliceert de egalitaire samenleving van nature een verhoogde behoefte aan een centraal gezag. Ook de haat die een democratisch volk koestert tegen privilegies bevordert de geleidelijke concentratie van alle politieke rechten in handen van de staat (4).

De democratische situatie van in principe gelijke kansen die door de mensen zelf waargemaakt moeten worden, slaat bovendien een ongekende hoeveelheid energie los waarvoor slechts één domein aan velen tegelijk een uitweg biedt : de industrie. Handel en industrie bieden de beste mogelijkheid aan een groot aantal mensen in concurrentie met elkaar hun mogelijkheden te ontplooien (5). TOCQUEVILLE zag echter ook dat de *Wahlverwandtschaft* tussen democratie

(1) A. DE TOCQUEVILLE, *op. cit.*, Tôme I, vol. 2, blz. 70-71.
(2) *Idem*, blz. 55-56, 44 e.v. en 54-58.
(3) *Idem*, blz. 64.
(4) A. DE TOQUEVILLE, *op. cit.*, Tôme II, vol. 2, blz. 298 en 300-302.
(5) *Idem*, blz. 160-164.

en industrie nieuwe impulsen aan het centralisatieproces zou geven. De industrie is voor TOCQUEVILLE typisch een fenomeen dat erg ontvankelijk is voor staatstoezicht en -controle (d.m.v. wetten, inspecties, staatseigendom, enz.). Hierdoor zorgt de industrie voor een verregaande centralisatie (1). Soms wordt TOCQUEVILLE verweten dat hij het grote belang van de industrialisatie als sociaal feit zou hebben miskent. Hoewel TOCQUEVILLE in de periode 1831-1832 Amerika bezocht, terwijl de industrialisatie zowel in de Verenigde Staten als in Frankrijk eerst na 1840 duidelijke vormen aan begint te nemen, blijkt hij in het tweede deel van zijn Amerika-studie (in 1840 gepubliceerd) in staat tot een vlijmscherpe typering van de sociale gevolgen van het opkomend kapitalisme (2). Zijn beschrijving van de industrialisatie en de sociale situatie van de arbeiders in Manchester tijdens zijn tweede reis naar Engeland (1835), behoort bovendien tot de meest indrukwekkende teksten uit de sociaal-wetenschappelijke literatuur (3). Het is dus eerder zo dat TOCQUEVILLE ook hier bepaalde ontwikkelingen *voorziet*. Daarom ook roept hij zijn tijdgenoten op de ontwikkeling van de industrie kritisch te volgen.

Wanneer we nu proberen TOCQUEVILLE's model door te trekken naar onze eigen tijd, dan moeten we allereerst constateren dat een ontwikkeling heeft plaatsgevonden die TOCQUEVILLE in zijn tijd onmogelijk kon voorzien. Dat in een democratie de wetenschap zich meer en meer zou gaan afstemmen op de problemen en belangen van de industrie had TOCQUEVILLE al wél begrepen. Dat het tot een monsterverbond tussen wetenschap en industrie zou komen, hetgeen tot een stormachtige ontwikkeling zou leiden van de *technologie,* is echter een geheel nieuw sociaal feit. Deze kernachtige ontwikkeling van de technologie, het geheel van kennis met betrekking tot produktieprocessen en produktiemiddelen, vormt het uitgangspunt voor onze poging tot actualisering van TOCQUEVILLE's sociologische model voor de analyse van sociale ontwikkelingen en veranderingen. Het centralisatieproces, dat reeds nieuwe groei-impulsen ontleende aan het democratisch maatschappijbestel en de daarmee samengaande industrialisering, wordt door de ontwikkeling van de technologie voorzien van

(1) S. DRESCHER : *Dilemmas of democracy, Tocqueville and modernization,* Pittsburgh, 1968, blz. 83.

(2) A. DE TOCQUEVILLE, *op. cit.,* Tôme I, vol. 2, hfst. XIX en XX.

(3) *Idem,* Tôme V, vol. 2, blz. 78-84.

nieuwe brandstof met een hoog octaangehalte. *Verdergaande centralisatie is namelijk een logische consequentie van de ontwikkeling van de technologie.* De research die ten grondslag ligt aan nieuwe technologische vindingen is namelijk uitermate kostbaar. Optimaal rendement is slechts mogelijk door toepassing op grote schaal. Dit stimuleert centralisatie van de produktie, vorming van multi-nationals en fusies (zowel op het gebied van technologisch research als op het gebied van haar toepassingen). Ook de negatieve implicaties van de ontwikkeling van de technologie, zoals aantasting van het milieu, uitputting van energiebronnen en grondstoffen, en een groeiende werkloosheid, dwingen overheden tot centralisatie (inspectie, wetgeving, controle, enz.) (1).

De ontwikkeling van de technologie is een zichzelfversterkend proces dat een hoge mate van relatieve autonomie kent. Technologische research is zelfs dermate kostbaar dat de vindingen die er de concretisering van zijn onmiddellijk *toegepast* moeten worden. Dit met het oog op hun rendement, waarvan een deel weer noodakelijk is voor verdere technologische research(2). Het niét toepassen van technologische vindingen lijkt steeds meer iets te gaan worden wat we ons „niet meer kunnen permiteren". Toepassing moet bovendien zo snel mogelijk gebeuren, omdat door het ongelooflijk hoge tempo van de ontwikkeling het gevaar voor „veroudering" van de vinding bijzonder groot is (tussen de landing op de maan en de landing op mars zijn heel wat minder jaren verlopen dan er nodig waren voor de uitvinding van het wiel !). Het proces van voortgaande centralisatie en rationalisatie van het maatschappelijk bestel, dat TOCQUEVILLE ontmaskerde als stuwende kracht achter de overgang van het feodaal-aristocratisch naar het industrieel-democratisch maatschappijtype, blijkt een zo fundamenteel sociologisch gebeuren te zijn dat het andermaal een rol lijkt te gaan spelen in de overgang naar een nieuw maatschappijtype.

De ontwikkeling van de technologie, en de door haar geïmpliceerde centralisatie en rationalisatie, zetten een aantal structurele

(1) In de tijd dat we dit schrijven wordt de wereld juist opgeschrikt door een „ongelukje" met een nieuw wonderkind van het eigentijdse technologische vernuft : een middel voor het ontbladeren van gewassen. Ook dergelijke ongelukken geven onmiddellijk weer aanleiding tot een roep om verdergaande centralisatie, met name met betrekking tot preventie en bestrijding.

(2) J. ELLUL : *The technological society.* New York, 1964, (oorspr. Franse ed. 1954), blz. 105.

ontwikkelingen in gang. De belangrijkste consequentie van de ontwikkeling van de technologie in sociologisch opzicht is wel het structurele feit dat deze ontwikkeling aan steeds minder mensen een plaats biedt in het produktieproces. De technologie werkt reeds vele jaren in de richting van het verkleinen van het aandeel van de mens in het produktieproces. De technologie bevindt zich in de fase van de automatisering (na de mechanisering). Gezien de stijgende loonkosten en „de ongewenste invloed van vakbonden", enz., is dit een ontwikkeling die met veel research gestimuleerd wordt. Het valt daarom te verwachten dat de samenleving van morgen zo gestructureerd is dat daarin steeds meer mensen, steeds minder langdurig bij het produktieproces betrokken zullen zijn. De huidige werkloosheid is daarom voor een deel niet zozeer een tijdelijke abberatie van het vigerende maatschappelijke bestel, als wel een voorbode van een nieuw maatschappijtype. Experimenten met een vier-daagse werkweek en vervroegde pensionering zijn empirische indicaties die in deze richting wijzen. Op grond van de huidige ontwikkeling laat het zich aanzien dat steeds meer sectoren van het menselijk handelen en denken het domein van de technologie worden. Zodat sectoren die aanvankelijk nog een uitwijkmogelijkheid voor de tewerkstelling van mensen vormen, uiteindelijk niet het hoofd kunnen bieden aan deze ontwikkeling, (denk aan de invloed van de technologie op de dienstverlenende, m.n. op de administratieve sector, en aan de invloed van de technologie in het onderwijs).

5. VAN DEMOCRATIE NAAR TECHNOCRATIE

TOCQUEVILLE onderkende reeds dat de industriële organisatie van de arbeid in strijd was met het principe van gelijkheid. Het fabriekssysteem, met name het principe van de arbeidsverdeling, zou een nieuwe sociale stratificatie teweegbrengen waarin een minderheid de macht in handen zou hebben over een massa van hulpelozen en afhankelijken(1). In het licht van de historische en empirische situatie waarop hij dit inzicht baseert, is het begrijpelijk dat hij uitroept : „Wat is dit anders dan een aristocratie ?"(2). Wij weten nu dat het vooral de door de ontwikkeling van de industrie gestimuleerde groei van de technologie is, welke nieuwe prikkels geeft aan het proces van centralisatie en rationalisatie. Het lijkt ons daarom juist het volgende

(1) A. DE TOCQUEVILLE, *op. cit.*, Tôme I, vol. 2, blz. 164-168.
(2) *Idem*, blz. 165.

te concluderen : *De door* TOCQUEVILLE *bedoelde nieuwe aristocratie die voort zal komen uit het industrieel bestel heet : technocratie.* Als we de technocratie opvatten als een ideaaltype van de samenleving die de logische consequentie zou zijn van de huidige ontwikkeling van het centralisatie- en rationaliteitsproces, dan geven we TOCQUEVILLE's analyse een eigentijds verlengstuk.

ROSZAK noemt de technocratie het produkt van een volwassen en groeiend industrialisme, waarmee de technocratie dezelfde bron heeft als TOCQUEVILLE's nieuwe aristocratie die eveneens een produkt van het industrieel bestel was(1). Het is de „sociale vorm" (cf. TOCQUEVILLE's *état social !*) waarin de industrie het hoogtepunt van organisatorische integratie bereikt vooral door middel van rationalisatie en planning (2). Wat bij TOCQUEVILLE al voor de democratie gold, geldt in versterkte mate voor de technocratie : de omvang en complexiteit van het politiek, economisch en cultureel gebeuren gaat de competentie van de individuele burger te boven en vergt de aandacht van „deskundigen". De technocratie is voor ROSZAK dan ook het bewind van de deskundigen (3). De burger is in zo'n situatie geneigd zich daaraan te onderwerpen. Het begrip technocratie lijkt ons sterk verwant te zijn aan TOCQUEVILLE's denken, en is daarom bij uitstek geschikt voor een actualisering van zijn model. Als ideaaltype is de technocratie : een maatschappijtype dat gekenmerkt wordt door de aanwezigheid van een sociale klasse die haar macht ontleent aan haar technologische deskundigheid (de technocraten). Daartegenover staat een massa die in toenemende mate van het produktieproces en van de controle over haar belangrijkste dynamische factor, de technologie, vervreemdt. In de collectieve sectoren politiek en economie worden handelen en denken gestuurd door het waarden-en-normensysteem van de technocraten, dat gericht is op controle, rationalisatie, manipulatie en efficiency.

De structurele consequenties van de technocratisering (de ontwikkeling in de richting van een technocratisch maatschappijtype) zijn duidelijk. *De technocratisering oefent een hiërarchiserende invloed uit op de sociale stratificatie en bevordert een nieuwe structurele ongelijk-*

(1) Th. ROSZAK : *Opkomst van een tegencultuur,* (oorspr. amerikaanse ed. 1968), Amsterdam, 1974, blz. 25.

(2) *Idem,* blz. 14.

(3) *Idem,* blz. 15.

heid doordat het groepen met een overeenkomstige positie met betrekking tot het produktieproces, en ten opzichte van de toegang tot technologische informatie, tegenover elkaar stelt. De kenmerkende wijze waarop mensen in een bepaalde samenleving in bepaalde sociale situaties handelen en denken, is afhankelijk van de middelen die hen ter beschikking staan. Sociologen herkennen de ontwikkeling van de technologie nog veel te weinig als een fundamentele omwenteling in de sfeer van de middelen, en zien dus ook nauwelijks in dat de ontwikkeling van de technologie kan leiden tot een reconstructie van onze cultuur.

6. DE TECHNOCRATISERING EN HET CONFLICT DER CULTUREN

Terwijl de democratisering een structurele nivellering teweegbracht die ook in de „vervlakking" van de cultuur haar sporen achter liet, betekent de technocratisering 'n nieuwe structurele differentiatie ! Gezien de scherpe differentiatie van de levensgebieden (produktie v.s. „leisure"), mogen we verwachten dat *de reconstructie van de cultuur die de technocratisering impliceert na de nivellerende tendens van de democratisering, een nieuwe differentiatie van levensstijlen te zien zal geven.* Het handelen en denken van mensen die nog intensief bij het produktieproces betrokken zijn zullen de meeste invloed van de ideologie van de technocraten ondergaan, hetgeen betekent dat ze een rationeel, efficient, „gestandaardiseerd" gedrag zullen vertonen. Het groeiende aantal mensen dat door de technocratisering in toenemende mate buiten het produktieproces komt te staan zal, zolang er nog geen sprake is van een volgroeide technocratie in ideaaltypische zin, eerder „irrationele" vormen van gedrag vertonen zoals *conspicuous consumption* en *conspicuous leisure* (1), (kapitale bedragen neertellen voor bouwvallige boerenwoningen is bijvoorbeeld typisch een trend ontstaan onder artiesten, kunstenaars en in het algemeen : mensen uit „vrije beroepen"). Het streven naar maatschappelijk prestige richt zich bij de laatsten eerder op de sfeer van de consumptie dan op de sfeer van de produktie. Vooralsnog geeft de moderne Westerse samenleving het beeld te zien van een confrontatie van beide culturen. Tussen toenemende rationalisatie enerzijds, en een groeiend aantal mensen dat door hun verminderde betrokkenheid bij het produktie-

(1) Th. VEBLEN : *The theory of the leisure class,* New York, 1899, (Nederl. vert. : *De theorie van de nietsdoende klasse,* 1974).

proces (structureel effect van de technocratisering) vrijplaatsen kan creëren waar ze in cultureel opzicht aan de technocratisering onttrokken zijn.

Het ligt niet in de lijn van TOCQUEVILLE's geschiedenisopvatting hier de geboorte van de technocratie te voorspellen. We zijn tot dit beeld gekomen in navolging van TOCQUEVILLE's methode : door empirisch waarneembare ontwikkelingen op hun *logische* consequenties te doordenken. Of het werkelijk tot een technocratie zal komen is afhankelijk van het handelen en denken van de mensen in de toekomst. De historische ontwikkeling van het verleden en empirische indicaties uit het heden wijzen echter onmiskenbaar in de richting van verdergaande technocratisering. Sociologische reflectie over de structurele en culturele consequenties van de ontwikkeling van de technologie (= technocratisering) lijkt ons daarom broodnodig. TOCQUEVILLE is voor onze tijd niet alleen van belang omdat het grondproces waarom het hier gaat in feite een actueel verlengstuk is van het proces dat door hem reeds tot het centrale object van sociologische analyse werd gemaakt. TOCQUEVILLE's sociologie biedt bovendien een interessante mogelijkheid om de aandacht voor structurele ontwikkelingen te combineren met aandacht voor hun consequenties voor een reconstructie van de cultuur.